

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bosnalı Atfî Ahmed Efendinin Şerh-i Tuhfe'si ve Şerh Metodu

Hasan EKİCİ*

Özet

Manzum sözlükler, sibyan mekteplerinde dil öğretimine yardımcı olması amacıyla yazılmış eserlerdir. Bu sözlükler, özellikle 5-10 yaşlarındaki çocuklara Farsça ve Arapça öğretiminde kullanılmıştır. Manzum sözlükler, hacim bakımından küçük olmalarına rağmen muhteva açısından zengin içeriğe sahiptir. Manzum sözlüklerde sadece dil öğretilmez, örneğin edebî sanatlar, aruz ve taktî gibi konularda da öğretici bilgiler verilir. Anadolu sahasındaki manzum sözlükler yazılış tarzı olarak genellikle Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça şeklinde iki dilli olarak kaleme alınmışlardır. Fakat kimi zaman Türkçe-Farsça-Arapça şeklinde üç dille de yazılmışlardır. Manzum sözlükler arasında en çok dikkat çeken eser, Şâhidî İbrahim Dede'nin Tuhfe-i Şâhidî adlı eseridir. Tuhfe-i Şâhidî, Mesnevî'deki anlaşılması güç kelimeleri açıklamak amacıyla yazılmıştır. Manzum sözlük şerhleri ise ihtiyaca binaen kelimelerin doğru harekelenişi, edebî sanatlar, aruz bahirleri, vezinler ve taktî hakkında ayrıntılı bilgiler vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Klasik Türk edebiyatı sahasında manzum sözlük ve manzum sözlük şerhleri üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artmakla birlikte özellikle manzum sözlük şerhleri ile ilgili hâlâ keşfedilmeyi bekleyen yüzlerce eser vardır.

Bu çalışmada manzum sözlükler hakkında bilgi verilecek ve onlara yapılan şerhlerin öneminden bahsedilecektir. Manzum sözlük şerhlerinden biri olan 18. yüzyıl şârihlerinden Bosnalı Atfî'nin Şerh-i Tuhfe adlı eseri tanıtılacak ve şerh metodu hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manzum sözlük, şerh, Şerh-i Tuhfe, Bosnalı Atfî Ahmed Efendi

Bosnian Atfî Ahmed Efendi's Şerh-ı Tuhfe and His Commentary Method

Abstract

Verse dictionaries were written to contribute language teaching at Sibyan schools (primary schools). Such works were used especially in teaching Persian and Arabic languages to children around 5-10 years old. These works were rather short but their contents were varied. Not only language but also literary arts, prosody and taktî- name of syllables as long and short- were taught by means of these verse dictionaries. Verse dictionaries written in Anatolian area were bilingual written in Turkish-Persian, Turkish-Arabic and also in Turkish-Persian-Arabian. At times they were written in Turkish-Persian-Arabic languages. The most striking work among verse dictionaries is Şahidî İbrahim Dede's Tuhfe-i Şahidî. Tuhfe-i Şahidî was written to explain the words which are difficult to understand in Mesnevi. Commentaries of verse dictionaries were written to give detailed information about pronouncing words correctly, prosody bahirs, rhythms and taktis as a need. In Classical Turkish literature, studies on commentaries of verse dictionaries and verse dictionaries have increased in recent years. However; there are hundreds of works to be discovered especially about commentaries of verse dictionaries.

In this study, information will be given about verse dictionaries and importance of commentaries of them will be presented. The 18th century poet, Bosnian Atfî Ahmed Efendi's Şerh-i Tuhfe-i Şahidî, one of the commentaries of verse dictionaries, will be introduced and information will be given about his commentary method.

Key Words: Verse dictionary, commentary, Şerh-i Tuhfe, Bosnian Atfî Ahmed Efendi

* Dr., Öğretmen, Ertuğrul Gazi Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı, hasanekici0202@gmail.com.

GİRİŞ

Manzum sözlükler, “sıbyân” veya “mübtedî” olarak tabir edilen okula yeni başlamış çocuklara dil öğretmek amacıyla yazılan eserlerdir. Bu eserler, çok miktarda kelime ezberletmek amacıyla medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Manzum sözlüklerde bazı gramer kurallarının öğretilmesi, edebî sanatların kavratılması, aruz ve vezin bilgilerinin sunulması da amaçlanmıştır. Te'lifi “fenn-i hatîr” olan bu sözlükler, “hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay” eserler olarak nitelendirilmiştir (Öz 1999: 5).

Osmanlı eğitim sisteminde bazı müellifler, şiir yoluyla kelime ezberlemeyi kolaylaştırmak amacıyla manzum sözlükler yazmışlardır. Bu müelliflerden biri de Ahmed er-Rûmî'dir. *Subha-i Sıbyân* adlı eserin müellifi Ahmed er-Rûmî, lügat ilminin önemli bir iş olduğunu, şiir yoluyla kelimelerin daha kolay ezberletildiğini belirtir:

İlm-i lügat emr-i mühim olmağın

Hıfzını teshîl için ehl-i yakîn

Nazmile bir nice lügat yazdılar

Silk-i me'ânide nice dürer dizdiler (Duru vd. 2014: 1-2)

Mustafa bin Osman Keskin, *Manzume-i Keskin* adlı eserinde manzum lügatların ilmin anahtarı olduğu, ahmak, budala insanları zeki ettiğini belirtir:

Lügat oldı çü her 'ilmin kilîdi

Lügat 'ilmi zekî eyler belîdi (Kılıç, 2009: 37).

Farsça-Türkçe manzum sözlük yazma geleneğinin son halkası olan *Tuhfe-i Remzî* müellifi Ahmed Remzî, manzum sözlüklerin hıfzının kolay olduğunu belirtir:

Tıfl-ı nâzım al, oku hıfzı kolay

Çalışırsan hele sürmez bir ay 28 (Kartal 2003: 54)

Türk edebiyatında çok sayıda manzum sözlük yazılmıştır.¹ Manzum sözlükler dört başlıkta sınıflandırılabilir: Farsça-Türkçe manzum sözlükler, Arapça-Türkçe manzum sözlükler, Farsça-Arapça-Türkçe manzum sözlükler ve Arapça ve Farsça dışındaki dillerde yazılan manzum sözlükler.

Manzum sözlükler, genellikle mesnevî nazım şekliyle yazılmış, mukaddime, sözlük kısmı ve hâtime bölümlerinden oluşmuştur. Mukaddime kısımlarında klasik tertibe uygun olarak hamdele ve salvele bulunur.

¹ Manzum sözlükler ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bkz. Ahmet Hilmi İmamoğlu (1993), *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum; Yusuf Öz (2010), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, TDK Yayınları, Ankara; Atabey Kılıç (2009), *Manzume-i Keskin, Türkçe-Arapça-Farsça Manzum Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara; Ahmet Kartal (2003), *Tuhfe-i Remzî*, Akçağ Yayınları, Ankara; Perihan Ölker (2015), *Manzum Sözlük Geleneği ve Mahmûdiyye (Arapça-Türkçe Manzum Sözlük)*, Palet Yayınları, Konya; Ahmet Tanyıldız (2013), *Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Akademik Kitaplar, İstanbul, Bahir Selçuk, M. Algül (2015). *Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî'nin Güher-Rîz'i*, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature. 1(2): 133-164. Mehmet Akif Gözitok (2016), *Çelebizâde Ali İlmî, Nazm-ı Bedî'* (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük), Mim Yayınları, Erzurum.

Sebeb-i te'lif kısmında müellif, eseri hangi sebep ve amaçla yazdığını belirtir, eserin ismini verir. Ayrıca Farsça ve Arapça öğrenmenin gerekliliğinden bahseder. Asıl sözlük kısmı ise kıtalardan oluşur. Manzum sözlüklerde kullanılan vezinler, genellikle müellifler tarafından her kıtanın sonunda tekrarlanır (Kılıç 2009: 17).

Manzum sözlükler zamanla ihtiyaca cevap veremeyince manzum sözlük şerhleri yazılmıştır. Manzum sözlük müelliflerinin beyitlerde verdiği bilgiler, bu sözlüklere yapılan şerhlerde ayrıntılı bir şekilde açıklanmış, öncelikle kelimelerin doğru harekelenişi verilmiş, kelimelerin ilk anlamıyla beraber diğer anlamları da ele alınmıştır. Ayrıca manzum sözlük şerhleri aruz ve gramer eğitiminde esas alınan temel kitaplar arasında yer almıştır (Tanyıldız 2013: 17). Şârihler, bilgi ve becerilerine göre kelimeleri şerh ederken dönemin sosyokültürel özellikleri hakkında da bilgiler vermiştir. Klasik Türk edebiyatında en çok şerh edilen sözlüklerin başında Şâhidî İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eseri gelmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda *Tuhfe-i Şâhidî* dışında şu ana kadar tespit edilen manzum sözlük şerhleri şunlardır: *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî*, *Şerh-i Lügat-ı Bahrü'l-Garâib*, *Şerh-i Lügat-ı Ferišteoğlu*, *Şerh-i Sübha-i Sıbyân*, *Şerh-i Nazmü'l-Cevher el-Müsemmâ be-İzz-i Zafer*, *Şerh-i Nazmü'l-Le'âl*, *Şerh-i Nisabü's-Sıbyân*, *Şerh-i Se-Zebân*, *Şerh-i Nuhbe-i Vehbî*, *Şerh-i Manzûmetü'l-Lüga*.

Tuhfe-i Şâhidî, Mevlevî şeyhlerinden Şâhidî mahlasıyla bilinen İbrahim Dede'nin (öl. 1550) Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür. Kronolojik sıraya göre türünün dördüncü örneği olan *Tuhfe*, H. 921/ M. 1515 yılında nazmedilmiştir (Öz 1993: 23). Eserde, *Mesnevî-i Ma'nevî*'yi okuyanlara yardımcı olmak maksadıyla, *Mesnevî*'de geçen bazı nâdir Farsça kelimeler derlenmiştir. Hüsâm b. Hüseyin el-Konevî tarafından nazmedilen *Tuhfe-i Hüsâm* adlı sözlüğe nazire olarak yazılmıştır. *Tuhfe-i Şâhidî*, bir mukaddime, 27 kıt'a ve bir hâtimedden oluşmakta olup 455 beyittir (Kartal 2003: 27). Manzum sözlük şerhleri arasında en çok rağbet edilen *Tuhfe-i Şâhidî*'dir. Bu sözlüğe yazılan şerhler, Yusuf Öz'ün (1999: 31-111) *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri* adlı çalışmasından hareketle tablo şeklinde verilmiştir:

Tablo 1: *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*

Sıra No	Eserin Adı	Müellifi	Te'lif Tarihi (H./M.)
1.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Südf-i Bosnavî	1006/1598'den önce
2.	Ta'rîbu Tuhfeti'ş-Şâhidî	Abdulkadir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî	1050-78/1640-67
3.	Er-Risâle 'ale'ş-Şâhidî	Kara İbrahim Efendi	1071/1661'den sonra
4.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Abdulkadir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî	1078/1667
5.	Tuhfetü'l- Mülûk	Abdurrahman b. Abdullah-i Kuddusî	1093/1682
6.	Tezkiretü'l-Müntehâ ve İfâdetü'l-Mübtedî	Ahmed b. Mehmed Selâmî İbn Ağrıboz	1105/1695
7.	Dâ'iretü'l-İhtisâr ve't-Ta'lîl 'ale'l-İksâr ve't-Tatvîl	İbrahim b. Süleyman el-Ezherî el-Ensârî	1114/1703
8.	Şerh-i Tuhfe	Atfî Ahmed-i Bosnavî	1123/1711
9.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	İbrahim Vahdî Efendi	1123/1711
10.	Şerhu Tuhfe-i Şâhidî	İbrahim b. Süleyman el-Ezherî el-Ensârî	1130/1717
11.	Tuhfe-i Mîr	Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdalbâkî	1131/1719
12.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Hüseyin (Nurî) el-Keşfî el-Karahisarî eş-Şarkî	1134/1722'den önce
13.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Akovalı-zâde Hatem Ahmed	1143/1730-1
14.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Ali Gürcî Bektaşî	1143-1153/1731-1740 arası

15.	Feyzül-Hadî fî Hallî Müşkikati Şâhidî	Mehmed İsmet b. İbrahim	1153/1740
16.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Mustafa İbn Mirza	1153/1740
17.	Şerhu Tuhfetü'ş- Şâhidî	İbrahim b. Süleyman el-Ezherî el-Ensarî	1159/1746
18.	Gülşen-i Şâhidî	Mustafa İsmâuddîn b. Abdullah	1163/1750
19.	Tuhfetü'l-Vüzerâ	Şahin-zâde Ali Dilkesîr el-Mar'aşî	1173/1759
20.	Tuhfe-i Taksîrî	Ali Ruhavî	1174/1761
21.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Nâdîde Ahmed Hafız	1176/1763
22.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Muhammed Necib	1195/1781
23.	Et-Tuhfetü'l-Hicâbiye 'ale't-Tuhfetü'ş-Şâhidîye	Yorgancı-zâde Ali Hicâbî	1225/1810
24.	Müzîlü'l-Hafâ	Mehmed Murad en-Nakşibendî	1255/1839
Müellifi Bilinmeyen Şerhler			
25.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî		1121/1709
26.	Celâl-i Tuhfe-i Şâhidî		1122/1710 ya da önce
27.	Sürûr 'ale'ş-Şâhidî		1157/1744 ya da önce
28.	Şerh-i Şâhidî		1200/1786
29.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî		XIX. yüzyılın ikinci yarısı
30.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî		1269/1853
Nüshası Görülmeyen Şerhler			
31.	Hulle-i Manzume	Mustafa b. Yusuf b. Murad el-Mostarî el-Bosnavî	1110/1698-99
32.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî ve Tercüman-i Lüğat-ı Şâhidî	Karadenizli Ahmed Efendi	1111/1700
33.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Zeki Ali Efendi	1123/1711'den önce
34.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Fa'iz Efendi	1123/1711'den önce
35.		Ebî İshak İbrahim b. Abdullah	
36.		Hayatî Ahmed-i Elbistanî	
37.		Penbe-zâde Erzen er-Rûmî	
38.		Ahmed b. Şa'ban en-Neccâr el-'Utâbî	
39.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Mehmed Muslu	
Alfabetik Tertipleri			
40.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Şeyh Ahmed el-Mevlevî	1617-1663 arası
41.	Tuhfe-i İzzetî Berâ-yi Tefrîk-i Lügat-ı Şâhidî ve Ta'rib-i Şâhidî	İzzet-i Tokadî	1206/1792
42.	Kâşifü'l-Ezkiyâ	Mehmed Sa'id İbn Yusuf Efendi	
43.	Muhavvel	Hac Torun Salih Efendi	1247/1832
Bahir ve Vezinlerin İzahı İçin Yazılanlar			
44.	Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe	Atfî Ahmed-i Bosnavî	1123/1710 ya da sonrası
45.	Risâle fî-Beyânî Vechi Tesmiyeti Buhûr-i Tuhfetü'ş-Şâhidî	Ali Ferdî b. Mustafa el-Kayserî	XII./XVIII. yüzyıl
46.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Abdurrahman b. Ali el-Kozanî el-Hakî el-Aynî	XII./XVIII. yüzyıl ortaları
47.	Feyzî-i Üsküdarî		18. yüzyıl
48.	Buhûr ve Evzân-ı Tuhfe-i Şâhidî		H. XII. yüzyıl
49.	Taktî'i Tuhfe-i Şâhidî	Derviş Fedâî	XII./XVIII. yüzyıl sonları

Tuhfe-i Şâhidî'nin Tercümeleri

1. Brian Braxton
2. El-Hac Musa eş-Şerefi b. El-Hac Hasan el-Abbasi
3. Solomon Negri
4. Ta'ribu's Şâhidî
5. Şerh-i Ta'ribu's Şâhidî

6. Yanyalı Mehmed Es'ad b. Ali

Tuhfe-i Şâhidî'nin Nazire ve Tazminleri

1. Tazmîn-i Tuhfe-i Şâhidî	Ömer Kusûrî (H. 1126/ M. 1714)
2. Nazîre-i Tuhfe-i Şâhidî	Abdurrahman el-Halvetî (H. 1182/ M. 1768)
3. Manzume-i Keskin	Mustafa Keskin b. Osman (H. 1171/M. 1758)
4. Tuhfe-i Fedâî	Fedâî Mehmed-i Ayntâbî (H. 1044/ M. 1634)
5. Müfîdû'l-Müstefidîn	(H. 1053/M. 1643)
6. Nazm-ı Ferâ'id	Hafız Mecîd-zâde-i Ayntâbî (H. 1109/M. 1697-8) ²

Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri ile ilgili şu ana kadar yapılan çalışmalar şunlardır:

1. Zehra Gümüş, (2006). *Pîrî Pâşâ-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi)*. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
2. Serap Yavaş (2013). *Nâdîde Ahmed Efendi, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Şeyma Nur Zararsız (2015). *Tuhfetü'l-Mülûk (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi, (İnceleme -Tenkitli-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
4. Muhammet Kaya (2016), *Akovaî-zâde Hâtem Ahmed b. Osmân, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Kayseri: Gece Kitaplığı Yayınları.
5. İlham Köse (2017). *Bosnalı Sûdî'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi, (İnceleme-Çeviriyazılı Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
6. Hasan Ekici (2017). *Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin)*, Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.

İki kısımdan oluşan bu çalışmada, Bosnalı Ahmed Atfî Efendi'nin *Şerh-i Tuhfe*'si ele alınmıştır. İlk kısımda eserin adı, yazılış tarihi, yazılış sebebi, muhtevası ve nüshalarıyla ilgili bilgiler verilerek *Şerh-i Tuhfe* tanıtılmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise *Şerh-i Tuhfe*'deki şerh metodu ele alınmıştır. *Şerh-i Tuhfe*'den yapılan alıntılar doktora tezimizden (Ekici, 2017) yapılmıştır. Sayfa ya da varak/kit'a ve beyit numaraları alıntılardan sonra ayrıç içinde verilmiştir.

² Klasik Türk edebiyatında yazılmış *Tuhfe-i Şâhidî* şerhleri, tercüme, nazîre ve tazminleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Yusuf Öz, "*Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*" Selçuk Üniversitesi Yayınları. Konya, 1999.

BOSNALI ATFÎ AHMED EFENDİ

18. yüzyıl şair ve şârihlerinden olan Atfî Ahmed Efendi, Bosnalıdır. Kaynaklarda şârihin hayatına dair yeterli bilgi mevcut değildir. Doğum ve vefat tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. *Şerh-i Tuhfe*'nin te'lif tarihi olan 1711'den hareketle, Atfî'nin 17. yy'ın ikinci yarısı ile 18. yy'ın ilk yarısında yaşadığı söylenebilir. Konya İl Halk Kütüphanesindeki nüshanın der-kenârında “*Şerh târîhi H. 1123 ya'nî Üçüncü Sultân Ahmed zamanıdır.*” bilgisi yer almaktadır. (Ekici 2017: 24). *Şerh-i Tuhfe*'nin hâtime bölümünde yer alan beyitte şârihin sıbyân mekteplerinde ders okuttuğu anlaşılmaktadır:

Pes andan sonra iy pâkîze-gevher
Okudurum luğât etfâle ezber (E. 264b, B.9)

Müellifin Farsça ve Arapçaya hâkim olduğu hâtime bölümünde yer alan aşağıdaki beyitten anlaşılmaktadır:

Luğât-ı Fârsî'i çok tetebbu'
İdüp kıldum nice dürlü temettu' (E. 264b, B.10)

Mürâdif eyledüm Tâzî luğatlar
Ki olmaya ma'ânîde galatlar (E. 265a, B.23)

Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Eserler bölümü numara 663'te Atfî'nin birçok gazeli ile Dimetoka'da Hâşimî İsmail Ağa'ya yazıp gönderdiği bir mektubun sûreti bulunmaktadır.

İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr* adlı eserinde, şiirlerinde Atfî mahlasını kullanan müellifin üç beyitlik bir gazeline yer vermiştir:

Fe'ilâtün/Fe'ilâtün/Fe'ilâtün/Fe'ilün

Sanmanuz meygedede sâğar-ı sahbâ çekerüz
Def'ine renc-i ğamun şîşe-i mînâ çekerüz

Bî-sebeb sanma bizüm âh-ı şerer-rîzümizi
Düşmenin kasdına şemşîr-i mücellâ çekerüz

Atfîyâ kilik-i güher-pâşumuz oldukca ele
Rişte-i nazmûmuza lü'lü'-i lâlâ çekerüz

Sadettin Nüzhet (1936: 561), *Türk Şairleri* adlı eserinde Atfî'nin bir gazeline yer vermiştir:

Mef'ûlü/Fâ'ilâtü/Mefâ'ilü/Fâ'ilün

İy dâğ-ı aşkı sîneye pinhân koyup giden
Kânûn-ı dilde âteş-i hırmân koyup giden

İy girye-senc-i nâle-i fûrkat iden beni
İy hem-nişîn-i külbe-i ahzân koyup giden

Ölsem de derd-i hecr ile olmaz devâ-resim
Bu tengnâ-yı mihnete şâyân koyup giden

*Bir reh-neverd-i cevri ü cefâ-pîşedür beni
Sahrâ-yı gamda hem-dem-i hicrân koyup giden*

*Kılmaz mı dest-i lutf ile ma'mûr aceb yine
Bu hâne-i derûnumı vîrân koyup giden*

*Hayfâ ki la'l-i nâbını bir kerre sunmadı
Ser-şâr-ı câm-ı aşk ile hayrân koyup giden*

*Bir nev-hırâm-ı arsa-i nahvet-perestdir
Atfî-i zârı bî-ser ü sâmân koyup giden*

Bu gazellere ve Millet Kütüphanesi 663 numaralı mecmuada Atfî'ye ait diğer şiirlere bakıldığında beyitlerde aşkın terennümü ve sevgilinin tasviri konusunda sanat ve estetiğin ön planda olduğu görülmektedir. Atfî'nin şu ana kadar tespit edilebilen beş eseri vardır: *Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe*, *Hulâsa-i İ'mâli'l-Mu'addil*, *Mukantarât Risâlesi*, *Ceyb-i Âfâk Risâlesi*, *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*'dir (Ekici 2017: 26).

1. ŞERH-İ TUHFE

1.1. Adı ve Yazılış Tarihi

Atfî Ahmed Efendi, mukaddime kısmında eserin isminin *Şerh-i Tuhfe* olduğunu belirtmektedir:

*... hezâr i' tizârdan sonra şad hezâr ibrâm u içdâmı ile 'alâ kadri'l-ımkân taşhîh-i lugât u tebyîn-i me'ânî vü keşîrû'l-berekâtını vâzîh tarîk üzere ki mübtedilere fehmi âsân ola bizâ'a-i kalil ile birkaç varak tesvîdine şürû' olunup **Şerh-i Tuhfe** ismiyle mevsüm kıldı (E. 3a).*

Ayrıca, hâtime bölümünde geçen şu beyitte eserin adının *Şerh-i Tuhfe* olduğu anlaşılmaktadır:

*Çü buldı hayr ile bu nüşâ itmâm
Didüm ben **Şerh-i Tuhfe**'dür buña nâm (E. 265a, B. 25)*

Şerh-i Tuhfe, H. 1123/ M. 1710 tarihinde te'lif edilmiştir. Müellif, eserin sonuna yazdığı "Kit'a Berâ-yı Şerh Şoden-i Şâhidî" başlıklı kıt'anın son mısrasıyla tarih düşürmüştür:

Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fe'ülün

*Nesic-i tâze-kâlâ Şerh-i Tuhfe
Be-yümn-i feyz-i vehhâbu'l-'atıyye
İrûp pâyâna lutf-ı haqla târîh
Didüm bir **şerh-i zîbâ Şâhidîye** (E. 264b)*

Son mısradaki kelimelerin ebced hesabına göre toplamı olan hicrî 1123 rakamı *Şerh-i Tuhfe*'nin bitiş tarihini vermektedir.

1.2. Eserin Yazılış Sebebi

Ahmed Atfî Efendi, eserinin mukaddime kısmında *Şerh-i Tuhfe*'yi, zamanla aslından uzaklaşan *Tuhfe-i Şâhidî*'yi tashih etmek, aruz bahirleri ve vezinleri hakkında doğru bilgi vermek, Fars dilini yeni öğrenenlere kolaylık sağlamak ve onlara faydalı olmak amacıyla yazdığını belirtmektedir. Ayrıca şârih, Farsça kelimelerin harf ve hareke kaydını vermiş, bu metodla Farsça kelimelerin doğru okunmasını amaçlamıştır. Şârih eserin te'lif sebebini mukaddime kısmında şu ifadelerle izah etmektedir (Ekici 2017: 28):

Tuhfe-i Şâhidî ismiyle mevsûm olan luğat-ı pür-berekâtdan hazz-ı keşîre nâ'îl ve nice aḥbâb u tâlibîn ifâdesiyle füyûz-ı nâ-mütenâhiye vâsıl ve müstefîd olup fe-emmâ ber-muktezâ-yı mürur-ı eyyâm ve kurûr-ı a'vâm şî'ri şe'rdan fark idemeyüp vebâli daḥî bâl zann eyleyen kalem-i nüssâḥân gâlaḥ-ı beyân ile ekşeri taḥrîf olunup ba'zî şübheleri izâle idemeyüp kâh bir nokta ziyâde ile'aybı ğayb ve köri göz ve ḥilâyi cilâremânî zamân ve kâh bir harf suḳûtiyla nâşırı nâr eylemişlerdir. Ve her yazanlar daḥî birbirinden saḳîm yazmaḡla ekşer yerleri taḥrîfât-ı ceheleden sâlim olmamaḡla nüṣṣa nüṣṣaya bedel olup nef'î ḳalîl ve buḥûr u evzânî her biri bir yüzden çep u râst düşüp ma'ânî ve lûğâtınıḡ gerek Türkî gerek Fârsî'sinde izâḥa ḳâbiliyet ḳalmayup keç ü meç bir nüṣṣa-ı ġarîbeye dönmüşdür. Binâen 'aleyh ecille-i aḥbâbdan ba'zî eḡillâ-yı ma'ârif-cüyan iltimâsıyla belki hezâr i'tizârdan şoñra şad hezâr ibrâm ve iḳdâmıyla 'alâ ḳadri'-imkân taṣṣîḥ-i lûğât ve tebyîn-i me'ânî veşemeretu'l-berekâtını vâzîḡ ḫarîḡ üzere ki mübtedilere fehmi âsân ola beẓâ'a-i ḳalîl ile birkaç varaḡ tesvîdine şürû' olunup Şerḫ-i Tuhfe ismiyle mevsûm ḳılındı (E. 2b).

Atfî, hâtime kısmında *Tuhfe-i Şâhidî*'nin cahil kimseler tarafından tahrif edildiğini, bu eseri okuyan kimselerin istenilen düzeyde eserden faydalanamadığını ifade etmiştir. Her kesimden insanın eserinden faydalanabilmesi için anlaşılması garip lafızları düzelttiğini ve metni ayrıntılı şerh ettiğini belirtmektedir (Ekici 2017: 29):

Mefâ'îlün/Mefâ'îlün/Fe'ûlün

*Velî taḥrîf-i nüssâḥân elinden
Bozılmışdur ki bilmezler dilinden*

*Pes andan mübtedî kim bilmeye dil
Okuyup eyleyemez nef'-i ḥâşıl*

*Dilediğüm anı teşriḡ ideydüm
Ġarîb elfâzını tavzîḡ ideydüm*

*Aña bir şerḫ yazdum ḥûb u ra'nâ
Olalar müstefîd a'lâ vü ednâ*

*Mufaşşal neşr ile itdüm ifâde
Ki ideler ḡalḫ andan istifâde (E. 265a)*

1.3. Muhtevası

Şerh-i Tuhfe, üç kısımdan oluşmaktadır: Mukaddime, şerh metni ve mesnevi tarzında yazılmış 26 beyitlik bir hâtime. Mukaddime kısmında eserin adı verilmiş, yazılış sebebi belirtilmiş ve dua sözlerinden sonra şerh metnine geçilmiştir. Şârih, şerh metnine birinci kît'adan başlamıştır. Sözlük kısmında 27 kît'a vardır. Bu kît'alarda kullanılan aruz bahirleri ve vezinleri şu şekildedir:

Tablo 2. Aruz Bahirleri, Vezinler ve Kit'alarındaki Beyit Sayısı

Kit'a No	Bahrin Adı	Vezni	Beyit Sayısı
1.	Bahr-i münserihî'l- mekşûf	Müfte'ilün Fâ'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün	10
2.	Bahr-i serî'-i matvî vü mekşûf	Müfte'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün	11
3.	Bahr-i müctess-i mahbûn	Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât	8
4.	Bahr-i mütekârib-i maksûr	Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ül	8
5.	Der-bahr-i müzârî'-i ahreb-i mekfûf-ı maksûr	Me'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât	7
6.	Bahr-i recezi's-sâlimi'l-eczâ	Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün	7
7.	Der- bahr-i hezec-i ahreb-i makbûz u mahzûf	Me'ûlü Mefâ'ilün Fe'ülün	9
8.	Der-bahr-i remel-i müsemmen-i maksûr	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât	9
9.	Der-bahr-i hezeci'l-müsemmeni's-sâlim	Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün	9
10.	Der-bahr-i kâmil-i müzâl	Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün	6
11.	Der-bahr-i vâfir ü müsemmen-i sâlim	Müfâ'iletün Müfâ'iletün Müfâ'iletün Müfâ'iletün	4
12.	Der-bahr-i hezec-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf	Me'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün	15
13.	Der-bahr-i hezec-i müsemmen ü ahreb	Me'ûlü Mefâ'ilün Me'ûlü Mefâ'ilün	6
14.	Der-bahr-i recez-i müreffel	Müstef'ilâtün Müstef'ilâtün	7
15.	Bahrî'l-Kâmilî'l-Muzmer-i Mahbûn-i -Maktû'	Mütefâ'ilün Fe'ülün Mütefâ'ilün Fe'ülün	7
16.	Bahrî'l-haffî-i meczû mahbûnî'l- maksûr	Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fâ'ilât	13
17.	Bahrî'l-muzârî'î'l-ahreb	Me'ûlü Fâ'ilâtün Me'ûlü Fâ'ilâtün	9
18.	Bahr-i recez-i matvî	Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün	6
19.	Bahr-i münserih-i matvî-yi mecdû'	Müfte'ilün Fâ'ilâtü Müfte'ilün Fâ'	19
20.	Bahr-i mekfûf-ı mahzûf	Mefâ'ilü Fe'ülün Mefâ'ilü Fe'ülün	9
21.	Bahr-i recez-i matvî-yi mahbûn	Müfte'ilün Mefâ'ilün Müfte'ilün Mefâ'ilün	10
22.	Bahr-i remel-i mahbûn-ı maksûr	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün	7
23.	Bahr-i hezec-i ahreb-i makbûz	Me'ûlü Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fâ'	6
24.	Bahr-i tavîl-i- müsemmeni's-sâlim	Fe'ülün Mefâ'ilün Fe'ülün Mefâ'ilün	8
25.	Der-bahr-i mütekârib-i müsemmen ü sâlim	Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün	11
26.	Bahr-i muktedab-ı matvî-yi müsemmen	Fâ'ilâtü Müfte'ilün Fâ'ilâtü Müfte'ilün	4
27.	Bahr-i remel-i meczû mahzûf	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât	140

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere sözlük kısmı 27 kit'a ve 365 beyitten meydana gelmektedir. *Tuhfe-i Şâhidî*'de kıtaların nazmında 14 farklı bahir kullanılmıştır. Hezec, 5 kit'a, remel 3 kit'a, muzârî 2 kit'a, mütekârib 2 kit'a, haffî, kâmil, müktezab, müctes, münserih, tavîl ve vâfir bahirlerinde ise birer kit'a bulunmaktadır. Buna

göre hezec bahri en çok kullanılan bahirdir. 140 beyitlik 27. kıt'adaki "Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilât" vezni en çok kullanılan aruz veznidir.

Şerh-i Tuhfe'de kıt'aların bahir ve vezinleri hakkında bilgi verilmiş, kıt'alarda geçen aruz istihlaları tanımlanmıştır. Daha sonra manzum sözlükteki beyitlerin şerhine geçilmiştir. Bu beyitlerde geçen Farsça kelimelerin önce hareke kayıtları verilmiş, hareketlerinde ihtilaf edilen kelimelerin farklı okunuşlarına değinilmiştir. Lüzum görülen yerlerde şârih, gramerle ilgili bilgilere yer vermiştir. Beyitlerde geçen Farsça ve Türkçe kelimelerin Arapça karşılıkları da verilmiştir. Atfî, kelimelerin Arapça karşılığını verirken el-Cevherî'nin *es-Sihahu'l-Lüğa* ve Muslihuddîn Mustafa b. Şemseddîn el-Karahisarî'nin *Ahterî* adlı sözlüklerinden istifade ettiğini şu beyitlerde dile getirmektedir:

*Getürdüm çok cevâhir Cevherî'den
Nice dürr-i mülemma' Ahterî'den*

*Müterâdif eyledüm Tâzî lügatlar
Ki olmaya ma'ânîde ğalatlar (E. 265a)*

Kaynak metindeki ilk mısrası Farsça, ikinci mısrası Türkçe olan beyitlerden hareketle leff ü neşr sanatından örnekler verilmiştir. Her beyit tef'ilerine göre taktî edilmiştir. (Ekici 2017: 34-35). Şârih, eserini yazarken bazı eserlerden iktibas yaparak faydalandığını belirtmektedir. Bu kaynak eserlerin isimleri ve müellifleri şunlardır:

Tablo 3: Şerh-i Tuhfe'de Şârihin Faydalandığı Eserler

Sıra No	Eserin Adı	Müellifi
1	Ahterî	Muslihuddin Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari
2	Bahrü'l- Ğarâyib	Lutfullâh Halîmî b. Ebî Yûsuf
3	Bahrü'l- Ma'ârif	Sürûrî
4	Dekâyıku'l-Hakâyık	Kemâl Paşa-zâde Şemsüddîn Ahmed b. Süleyman
5	Düstûru'l- 'Amel	Riyâzî Mehmed
6	el-Keşşâf,	Zemâhşerî
7	Es-Sihahu'l-Lüğa	el-Cevheri
8	Fusûl-ı İmâdiyye	Abdurrahîm bin Ebî Bekr bin İmâdüddîn bin Ebî Bekr Ali bin Abdülcelîl el-Merginânî el-Fergânî es-Semerkindî
9	Kâmûsü'l-Muhît ve'l-Kâbüsu'l-Vesît	Firuzâbâdî
10	Lügat-ı Halîmî	Lutfullâh Halîmî b. Ebî Yûsuf
11	Lügat-ı Ni'metullâh	Ni'metullâh b. Ahmed b. Mübârek er-Rûmî
12	Metâlib	İmâm-ı Râzî
13	Mî'yâr-i Cemâlî	Şems-i Fahrî (Şemsüddîn b. Mevlânâ Fahrüddîn İsfahânî)
14	Muhtar-ı Sihâh	Ebû Bekir er-Râzî
15	Nisâb-ı Sıbyân	Ebû Nasr Ferâhî
16	Risâlet (Risâle fî mane't-tilmîz)	Abdulkadir El-Bağdâdî
17	Sihâh-ı Fûrsî	Muhammed İbn Hinduşâh-ı Nahcivânî
18	Şehnâme	Firdevsî
19	Şerh-i Gülistân	Sûdî
20	Tuhfetü'l-Mülûk	Abdurrahmân b. Abdullâh-ı Kuddûsî
21	Vesîletü'l-Makâsîd ilâ Ahseni'l-Merâsîd	Hatîb Rüstem el-Mevlevî

Metinde bu tür eserlerin dışında Latîfî'den iki beyit, Senâî'î'den bir beyit ve Es'ad b. el-Yanyevî'den iktibaslar yapılmıştır. Eserin te'lif tarihi ve dua kısmı *Şerh-i Tuhfe*'nin sonunda yer almaktadır (Ekici 2017: 36).

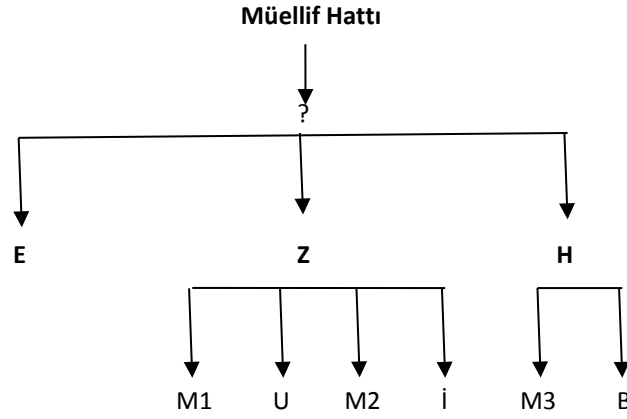
1.4. Şerh-i Tuhfe'nin Nüshaları

Atfî Ahmed Efendi'nin *Şerh-i Tuhfe* isimli eseri için yapılan katalog taramaları sonucunda, eserin şu ana kadar 11 nüshası tespit edilebilmiştir (Ekici 2017: 99). Bu nüshaların bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

Tablo 4: Yazma Nüshaların Bulunduğu Kütüphaneler

BOSNALI ATFÎ AHMED EFENDİ'NİN ŞERH-İ TUHFE-İ ŞÂHİDÎ ADLI ESERİNİN TESPİT EDİLEN YAZMA NÜSHALARININ BULUNDUĞU KÜTÜPHANELER						
Sıra No.	Şehir	Kütüphane	Bölümü	Kayıt No.	Varak Sayısı	Kısaltma Kodu
1	Adana	İl Halk Kütüphanesi	Yazmalar	362/5	6	A
2	Ankara	Millî Kütüphane	Yazmalar	469	234	M1
3	Ankara	Millî Kütüphane	Yazmalar	3147	155	M2
4	Ankara	Millî Kütüphane	Yazmalar	5448	178	M3
5	Ankara	Millî Kütüphane	Adnan Ötüken	1714	40	Ö
6	İstanbul	Millet Kütüphanesi	Ali Emirî	258	282	E
7	İstanbul	Süleymaniye Kütüphanesi	Hâlet Efendi	572	231	H
8	İstanbul	Süleymaniye Kütüphanesi	Bağdatlı Vehbî	1736	193	B
9	İzmir	Millî Kütüphane	Yazmalar	105	191	İ
10	Konya	İl Halk Kütüphanesi	Feridun Nâfiz Uzluk	6886	133	U
11	Kütahya	Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi	Yazmalar	379/1	148	Z

Elde edilen nüshalar arasında müellif hattıyla yazılmış bir nüsha olmadığından tenkitli metin oluşturulurken eski tarihli ve tam olan Ali Emirî nüshası esas alınmıştır. Nüshalar arasındaki müşterek farklar, eksiklikler ve ortak hatalar tespit edildikten sonra nüsha farklılıkları değerlendirilmiştir. Müstensihlerden kaynaklanan yazım ve okuma hataları incelenerek bir şecere oluşturulmaya çalışılmıştır. Tahminimize göre bütün nüshaların ortaklıkları ve aparatları göz önüne alındığında nüsha şeceresi diyagramatik olarak gösterilmek istenirse bu süreç üç kolbaşına bağlı olarak şekillenir:

2. ŞERH-İ TUHFE'DE ŞERH METODU

Şerh-i Tuhfe'de, klasik şerh metodu bağlamında şu özellikler sıralanabilir:

1. Şârih bilgi ve becerisine göre kaynak metni (*Tuhfe-i Şâhidî*) ele almış, şerh edeceği metnin tamamını şerh metnine dâhil etmiştir.
2. Şerh-i Tuhfe, geleneğe uygun olarak mukaddime, şerh metni ve hâtimedden oluşmuştur. Şârih eserine besmele ile başlamış, ardından Allâh'a hamd ve senâ etmiştir:

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Fātiha-râ perçem-i 'anber-şemîm hamd-i nâ-mahdûd u sipâs-ı nâ-ma'dûd hazret-i 'alîm-i ma'bûda vu kerîm-i vâcibu'l-vücûda olsun ki eşnâf-ı mevcudâta envâ'-ı zebân ile ifâ-yı senâ-yı bî-pâyânı için kudret u kuvvet virüp mantık-ı feşâhatde 'andelîb-i gülşen-i cân ve her birini lügât-ı mütenevvi'a ile edâ-yı şükr ü sipâslarında tûfî-i şekker-ğây-ı beyân eyledi ve dürüd-ı lâ-yuḥşâ sulṭân-ı serîr-i lî-ma'allâh ḥ'âce-i her du serâ 'aleyhi mine 'ş-şalâti ezkâhâ hazretlerinüñ nişâr-ı merkad-i aḳdesleri olsun ki şâhib-i livâ-yı Ene efşehu'l-'Arabi ve'l-'Acemi ve mazhar-ı maşdüka-i Ve mâ-yentiḳu 'ani'l-hevâ in hüve illâ vahyun yühâdur. Şallâ'llâhu te'âlâ 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve eşhâbihi ve etbâ'ihî ve't-tâbi'îne lehüm ilâ yevmi'l-ma'lûm ve sellim teslîmen (E. 1b).

3. Şârih, Arapçadan sonra Farsçanın öğrenilmesi gerektiğinden bahsetmiştir:

Pes ma'lûm ola ki fenn-i Fûrs bir fenn-i dil-keş ve zebân-ı hoşdur ki el-Fârsiyyetü tilvü'l-'Arabiyyeti fi'l-feşâhati mışdâkı üzere ba'de'l-'Arabiyye bu zebân-ı şîrîn-nümâda olan nikât-ı ğarîbe ve nezâket-i 'acibe lisân-ı âḫerde yokdur. 'Ale'l-ḫuşûş ki lisân-ı ehl-i cennet olması daḫı ḫadîş-i şerîf ile müşbet bir zebân-ı pür-belâgatdur. Ol ecden lisân-ı 'Arabi'den soñra lisân-ı Pârsî bilmek umûr-ı mühimme mertebesine bâliğ olup bâ-vücûd ki Devlet-i 'Aliyye-i 'Oşmâniyye'nüñ ebbeda'llâhu te'âlâ ḫalîl u keşîr retḳ u fetḳ-ı umûr ve kitâbet-i aḫkâm ve sâ'ir mevâdd ekşeriyâ bu lisânı dâ'ir olmağın her-kes bu 'ilmüñ ma'rifetine ḫalîb u râğîb olup birer nüşḫaya muḫtâc olmışlardur (E. 2a)].

4. Şârih, eserin yazılış amacını (sebeb-i te'lif) belirtmiştir. Şârih, zamanla tahrife uğrayıp aslından uzaklaşan *Tuhfe-i Şâhidî*'yi düzeltmek (tashih etmek) amacıyla yazdığını belirtmiştir.³
5. Metinde aruz vezinleri, bahirleri ve istılahları hakkında bilgi verildikten sonra şerh edilecek beyitler orijinal haliyle en başa kaydedilmiş ve beyitlerin şerhine başlanmıştır:

³ Bu madde ile ilgili bilgi için "Eserin Yazılış Sebebi" bölümüne bakınız.

Münserih lügatda akıcı ma'nâsınadır. Bu bahre münserih dinildiği lisânda câri olduğu içündür. Ta'rif: Kesf lügatda kaç' itmege dirler. Ammâ iştilâhda oldur ki sâbi'-i müteharriki meşelâ mef'ulâtü'dan "tâ" düşüp mef'ulâ kalup anuñ yirine mef'ülün koyınca aña meksûf dirler (E. 3b).

6. Şerh-i Tuhfe'de kelime şerhi esastır. Önce kelimelerin hareke kayıtları verilmiş, daha sonra anlamları üzerinde durulmuştur:

Güş kâf-ı 'Acem'üñ zammesiyile ve vâv'uñ ve şin-i mu'cemenüñ iskânlarıyla Fârsî'dür. Türkî'de kulağ dirler. 'Arabî'de zamm ile üzñ ma'nâsınadır (K.1, B.4).

7. Şerh-i Tuhfe'de Farsça ve Arapçaya ait gramer kuralları okuyucuya toplu bir şekilde, metin içinde yeri geldikçe verilmiştir. Bu bağlamda kelime ya da kelime gruplarının gramer özellikleri verilmiş, eklerin dilbilgisi tahlilleri yapılmıştır.

Fâ'idesüz bir 'abeş nesne Türkî 'ibâretdür. Ya'nî fâ'idesüz ve bâtl olan nesneye Fârsî'de bî-hüde dinür. Bî ile hüde'den mürekkebdür. Bî bâ-ı muvaḥḥadenüñ kesriyle nefy-i mu'ayyene delâlet ider bir kelimedür ki Türkî'de "süz" ve 'Arabî'de ba'z mevâdda ve andan "bî-dün" ile ve ba'z âḫerinde "bilâ" ile ta'bîr olup ve gâh ikisi de mümkündür. Nitekim Fârsî'de "Bî-tüşe refem" Türkî'de "Azıksuz gitdüm." 'Arabî'de "Sâfertü bî-dün zâdin ev bilâ-zâdin."dur (K.1 B.8).

8. Şerh metninde kelimelerin Farsça ve Türkçe karşılıkları verildikten sonra o kelimenin Arapça karşılığı da hareke kayıtlarıyla verilmiştir:

*Gürbe kâf-ı 'Acem'üñ zammesiyile ve râ-ı mühmelenüñ sükûniyle ve bâ-ı 'Arabîyye'nüñ fethasıyla ve hâ-ı resmî ile Fârsî'dür. Türkî'de kedi dirler. Bir cân-vercükdür ki şıçanları urup helâk eyler. 'Arabî'de hâ-ı hevzenüñ kesresiyile ve râ-ı mühmele-i müşeddedenüñ fethasıyla **hürre** dirler (K. 2, B. 6).*

9. Eserde sanattan uzak, açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır:

Nîl daḫı 'Arabî'de müsta'meldür ammâ nîl üç ma'nâyâ gelür: Biri çivid didükleri boyadur ki bir aş otuñ yaprağından olur ki berk ve muḥkem sâkı ve ince budağları olur ve kiçirek yaprakları olur ve üzerinde kevîk gubâr gibi nesne olur. Anuñ yaprağın alup ıssı şü ile yurlar üzerindeki kevîklik gider yeşil kalur. Andan ol şuyı ḳorlar tâ ḫurilup çividî altına gider şoñra üstine gelen şuyı dökerler dibine çöken ḳurur. Çivid olup sâ'ir ma'nâlarınuñ maḫalli bu degüldür (K. 7, B. 4).

10. Atfî, şerh sırasında çeşitli münasebetlerle beyitlerde geçen edebî sanatların adını zikretmiştir:

*Türkî'de yañağ dirler ki insânüñ çehresinüñ bir tarafidur. Gözden zenaḫdana varınca ki her yüzde iki yañağ olur. 'Arabî'de ḫâ-ı mu'cemenüñ fethasıyla ve dâl-ı mühmelenüñ teşdidiyle ḫadd ma'nâsınadır. Bir vâv ziyâde idüp **mecâz-ı mürsel** tariḫiyile yüze de rûḫ dinür (K. 1, B. 3).*

11. Şârih, aslında dilde mevcut olan, ancak kullanımda olmayan eskil yapılara (arkaik kelimeler) yer vermiştir:

*Yilici Türkî'dür. Ya'nî **yilüp yopurup** çok gezen âdeme dirler (K. 14, B.4).*

Yilüp yopurmak: Telaşla koşmak, durmadan seğirtmek.

*Ḳalbe ḳuvvet virür ve göbek **burusın** izâle ider (K. 27, B. 69).*

Buru: Ağrı, sancı

Eger kıparup yaykamadın yiseler mi' denüñ elemine nâfi'dür (K. 27, B. 1).

Yaykamak: Yıkamak

12. Şârih, gerekli gördüğü yerlerde okuyucuya ansiklopedik bilgiler vermiştir. Meselâ, astronomi, coğrafya, zaman ve zamanla ilgili mefhumlar şerh edilirken ayrıntılı bilgiler verilmiştir:

Yay lafzı Türki'dür. Meşelâ yaz dimekdür ki tamam-ı kışuñ muķâbilidür. Ma'lüm ola ki bir sene 'i dört bahşâ taķsîm idüp her bahşına bir faşl dimişlerdür. Meşelâ üç ay evvel bahâr faşlı ve üç ay yaz faşlıdır ve üç ay güz faşlı ve üç ay kış faşlıdır. Bunda murâd zıkr olınan üç aydur ki yaz faşlıdır fuşûl-ı erba'anuñ biridür. Evveli hazîrandur. Rümîler yunios dirler. Fûrs aylarından âbân Kıbtî'de bune dirler. Otuz gündür. On üçünde şems Serefân burcına tahvîl eyler. Ğâyet tûl-ı nehârdur ve kaşr-ı leyldür ve evvel-i şayfdür ki şafirâ ğâlib olup kan aşğa kor. Mışır'da beşâret-i Nîl olur. İkinci ayı temmuzdur. Rümîler ülyüs dirler. Fûrs illerinde âzer-mâh Kıbtî'de ibîb dirler. Otuz bir gündür. On dördünde güneş Esed burcına varur. Ğâyetde ıssı olur. Üçüncü ayı âb'dür. Rümîler ağustos dirler. Fûrs aylarından deymâh Kıbtî'de meserrâ dirler. Faşl-ı şayfuñ aķiridür. Otuz bir gündür. On dördüncü günü güneş Sünbüle burcına varur. Mâh-ı eylülün on beşinci gününe dek şayf hükmidür. Fârsî'de bu faşla tâbistân dirler. Arabî'de şayf dinür. (K.13, B.1).

13. Şârih, metni şerh ederken beyitte geçen hayvan ve bitki isimleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiş, yaşadığı dönemle ilgili âdet, gelenek ve inanışlar hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca geleneksel tıp anlayışı uygulamalarından hareketle bazı hastalıkların tedavi yöntemleri hakkında bilgi vermiştir:

Tihû şâliş-i ħurûf-ı teheccî olan tâ-ı meksûre ve âķir-i ħurûf-ı teheccî olan yâ-ı sâkine ve hâ-ı hevvezüñ zammıyla ve vâv-ı sâkine ile Fârsî'dür. Türki'de çil dirler bir kuşdur ki erbâb toĝan ve şahin ile tutarlar. Arabî'de âķirinde bir cîm ziyâde idüp tayhüc dirler. Tabî'atı ħâr ve raķbdur. Cimâ'a kuvvet virür. Âdemi semirdür mi'desi za'if olanlara ħastalıktan kaķkanlara münâsibdür lâkin emrâz-ı ħâreden kaķkanlara münâsib degüldür (K. 27, B. 27).

Kâhû kâf-ı Arabî'nün fetĥasıyla ve elif ile ve hâ-ı hevvezüñ zammıyla ve vâv-ı sâkine ile Fârsî'dür. Türki'de marul dirler. Sebze envâ'ındandur. Arabî'de hâ-ı mu'cemenüñ fetĥiyle ve sîn-i mühmele ile ħass dinür. Tabî'atı derece-i şânîyede şovukdur yaşdur. Eger kıparup yaykamadın yiseler mi' denüñ elemine nâfi'dür. Yüregi yumuşadur ve bevli idrâr eyler. Toĝmından iki dirhem miķdârı içseler aĥlâķ keser ve cimâ' şehvetini keser za'if eyler. Dâ'imâ çok yimek göze zararur. Şusuzluĝ keser ve gice uyumayan âdemlere münâsibdür. Eger şu ile arpa unıyla ħamîr idüp ağrıyan göze yaķu itseler ağrın sâkin ider. Eger sirke ile ışladup yiseler şafirâ buĥârından olan baş ağrısın def' eyler ve göĝsinde balĝam olan kimesne yimeye zîrâ zararur (K. 27, B. 1).

14. Atfî, şerh metninde çeşitli göndermeler yapmış, önceden şerh ettiği yere metin içi gönderme yaparak tekrara düşmemeye çalışmıştır:

Bu yıl Türki'dür. Fârsî'de elif-i meksûre ve mîm-i sâkine ve sîn-i mühmele-i meftûĥa ve elif ve lâm ile imsâl dirler. Bu kelîmenüñ tafşîli ve kâ'idesi on üçüncü kıt'ada imrûz lafzında geçmiştir (K. 27, B. 45).

15. Şârih, bazen de sözü fazla uzatmamak (itnâb) amacıyla ayrıntılı bilgi vermeye gerek duymamıştır:

Ma'lûm ola ki bu bahır hoş-âyende olmaduğundan sâlim isti'mâl olunmamışdur. Kesf ile tayy 'illetlerinüñ tafşili bahır-i münserihde meksûf ve ma'vîdür sebkat itmekle tekrâr zikr olunmadı. İhtirâzen mine'l-ıñnâb (K. 2).

16. Şârih, şerh edilen beyitlere uygun âyet iktibası, Arapça ve Farsça iktibas yapmıştır:

“Ve'l-ilmü 'inde'llâhi'l-'allâm”

“İlim Allâh'ın katındadır.” Ahkaf 46/23, Mulk 67/26.

Şamûs şâhibi dahı taqsîm idüp dimişdür ki büzürk kelimetün A'cemiyyetün ma'nâhâ el-kebirü evi'l-'azîmü luqqibe bihâ el-vezîrû Nizâmü'l-mülk intehâ. (K. 1, B. 1).

(Büzürk Acemce bir kelimedür. Onun manası büyük ya da daha yücedir. O vezir Nizamü'l-Mülk olarak adlandırıldı.)

Mağz-ı ma'nâ râst n'âyed zü birün

Ver ser-i ü biş'kenî çün naḡgulün (Laḡifi) (K.27, B.56)

(Başını da kırsan çetin cevizin içi gibi tam bir anlam çıkmaz.)

17. Eserde beyit şerhlerinin sonunda vezinlerin takti'i verilmiştir:

*Revnaḡ u fer dahı diger balta teber velî siper
Ḳalkana dirler oḡ u yay Ḳoyacaḡ adı kişdür*

revnaḡ u fer müfte' ilün **dahı diger** mefâ' ilün **balta teber** müfte' ilün **velî siper** mefâ' ilün **Ḳalkana dir** müfte' ilün **ler oḡ u yay** mefâ' ilün **Ḳoyacaḡ a** müfte' ilün **dı kişdür** mefâ' ilün (K. 21, B. 7).

18. Şârih, eserinde birçok kaynaktan istifade etmiş, bu kaynakların ismini zikretmiştir:

Ḳıçık Türki'dür. Meşelâ gövdenüñ kıçıkılanmasına dirler. Fârsî'de ḡayn-ı mu'cemenüñ fethiyle ve lâm-ı sâkine ve mîm-i meftûḡa ve lâm-ı meksûre ve yâ-i huḡḡî ve cîm-i 'Arabî'nüñ iskânlarıyla ḡalmelic dinür. 'Arabî'de daḡdaḡa dirler. Nî'metu'llâh ve Ḥalîmî ve Vesiletü'l-Maḡâşid şâhibi mîm yirine lâ-ı meftûḡa ile ḡalfelic dahı dimişler ve yâ yirinde nün'la ḡalmelinc dahı rivâyet olunmuşdur (K. 27, B. 67).

19. Şerh-i Tuhfe'de dikkat çeken özelliklerden birisi de ana metinde ileri sürülen görüşlerin, anlamlandırmaların değerlendirilmesidir. Şârih, yanlış gördüğü hususlara katılmadığını belirtir, reddiyelerde/eleştirilerde bulunur. Bu eleştiriler arasında, gramer yanlışlıkları, kelime veya kelime gruplarına verilen yanlış anlamlar, tercüme hatalarından doğan eksikler sayılabilir:

Türki'de kepece dirler. Şol nesnedür ki anuñla aş köpüḡin alurlar. Büyük kaşık gibi ağaçdan ve baḡırdan ve timürden düzerler. Delik delik olur. Türki'de ḡalaḡ idüp kâf'dan şoñra vâv ile kevgîr dirler. Kef ile ḡirden mürekkebdür. Kef köpük ma'nâsinadur. Gîr ḡutmaḡ ve almaḡ ma'nâsinadur. Ya'nî köpük ḡutıcı ve alıcı dimekdür (K. 5, B. 4).

20. Atfi, eserinde bir mısranın ya da kelimenin başka şerhlerdeki kullanımına dikkat çekmiştir:

Ma'lûm ola ki bâ-meze ile bî-meze ikisi bile mürekkebdür. Bâ-meze'de olan “ba” işbât içündür. Meze ḡatlı ma'nâsinadur terkîb ile bir isim olmuşdur. Bî-meze dahı bî ile mezeden terkîb olunmuşdur. Bî ḡarf-i selbdür.

Şatluluş selb olunduğda vāv'suz olur. Ba'zî nüşğalarda bu mışra' Şatlu şîrîn oldı tatsuz bî-meze vâkı' olmış (K. 27, B. 37).

21. Şârih, ebced hesabı ile ilgili açıklamalara yer vermiştir:

Pes evvelâ ebced hisâbını bilmek târîhi istihrâc eylemenüñ cümle-i muqaddemâtından olduğı eçden mışra'-ı târîhi zıkr olunmazdan evvel ebced hisâbınıñ kâ'idesini zıkr idüp dir kim elif'den yâ'ya dek bir bir şayar. Meşelâ ebced hevvez huşfi kelimeleriniñ hurûfinuñ tertîbi üzere elif'den başlayup "yâ" ya gelince bir bir şayılır. Ya'nî elif bir be iki cim üç dâl dört he beş vāv altı ze yedi ha sekiz ta toğuz ye on. Buraya gelince birer birer artırılıp tâ ki yâ on oldı.(K. 27, B. 137).

SONUÇ

Osmanlı eğitim sisteminin temel kurumlarından biri olan ibtidâî mekteplerde manzum sözlükler ders kitabı olarak okutulmuştur. Şiirin büyüleyici ve etkileyici özelliği yanında kolay ezberlenebilir oluşu dil öğretiminde manzum sözlükleri ön plana çıkarmıştır. Bu sözlüklerde kelime ezberletme, dil ve gramer bilgilerini kavratma ve aruz öğretme temel amaçlar arasında yer almıştır. Manzum sözlükler, zamanla ihtiyaca cevap veremeyince bu eserlere şerhler yazılmıştır. Manzum sözlük şerhlerinden biri de 18. yüzyıl şair ve şârihlerinden olan Atfî Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı *Şerh-i Tuhfe'sidir*. Atfî Ahmed Efendi, Bosnalıdır. Kaynaklarda doğum tarihi ve hayatı ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. *Şerh-i Tuhfe'den* edinilen bilgilere göre sıbyân okullarında ders okuttuğu, Arapça ve Farsçaya hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Şerh-i Tuhfe'de şârih, klasik şerh geleneğine bağlı kalmış, dil ve üslup olarak bu geleneğin tipik özelliklerini yansıtmıştır. Bu bağlamda kelimelerin hareke kayıtları, kullanılan aruz vezinleri ve birtakım gramer kuralları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Şerh metnindeki bilgiler, edebî ve kültürel malzemeler de ihtiva etmektedir. Bu bilgilerin Klasik Türk edebiyatının anlaşılmasında ve yorumlanmasında bir nebze de olsa katkı sunacağını düşünmekteyiz.

Manzum sözlük ve şerhleri üzerine yapılacak çalışmaların sayısı arttıkça bu tür eserlerin hem klasik Türk edebiyatı sahası, hem Türk sözlükçülük tarihi hem de klasik şerh edebiyatı açısından ne kadar önemli olduğu gerçeği ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim (hzl.) (1985). *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Asar Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.

Aynur, Hatice, M. Çakır, H. Koncu, S. S. Kuru, A. E. Özyıldırım (2014). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Te'lif, Tercüme ve Şerh*. İstanbul: Klasik Yay.

Cihan, Ahmet (2014). *Osmanlı'da Eğitim*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

Duru, Necip Fazıl, A. Eren (hzl.) (2014). *Osman Şâkir Bozokî Nazm-ı Dil-ârâ Farsça-Türkçe Manzum Lügat*. Ankara: Altınpost Yay.

- Ekici, Hasan (2017). *Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin)*. Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Erdoğan, Mustafa (1997). "Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış". *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1: 286-293.
- Ergun, S. Nüzhet. (1936). *Türk Şairleri C.2*. İstanbul.
- Gümüş, Zehra (2007). "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri". *Turkish Studies* 2(4): 423-431.
- Gümüş, Zehra (2006). *Piri Paşa-zâde Cemalî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- İmamoğlu, A. Hilmi (2006). *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yay.
- Karaismailoğlu, Adnan (1990). "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzi". *Milli Kültür* 74: 60-61.
- Kartal, Ahmet (2003). *Tuhfe-i Remzî*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kaya, Muhammet (2016). *Akova-zâde Hatem Ahmed b. Osman, Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kayseri: Gece Kitaplığı Yay.
- Kılıç, Atabey (hızl.) (2009). *Mustafa bin Osman Keskin Manzume-i Keskin (Türkçe-Arapça-Farsça Manzum Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kılıç, Atabey (2007). *Bosnavî Mehmed Necîb, Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediye-tü'l-İhvân (İnceleme-Metin)*. Kayseri: Laçın Yay.
- Kılıç, Atabey (2007). "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)". *Turkish Studies-Türkojoloji Araştırmaları* 2(4): 516-548.
- Kılıç, Atabey (2006). Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâhı'nda Şerh Metodu. *II. Kayseri Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*.
- Kılıç, Atabey (2007). Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu* (s. 1-18). İstanbul.
- Kılıç, Atabey (2009). "Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler". *Turkish Studies* 4(6): 326-334.
- Köse, İlham (2017). *Bosnalı Sûdî'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi (İnceleme-Çeviriyazılı Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ölker, Perihan (2009). Klasik Türk Edebiyatımızda Manzum Lügat Örneği ve Mahmudiyye. *Turkish Studies* 4(4): 873-885.
- Öz, Yusuf (2010). *Tarih Boyunca Farsça- Türkçe Sözlükler*. Ankara: TDK. Yay.
- Öz, Yusuf (1999). *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları Prizma Dizgivi.
- Selçuk, Bahir, M. Algül (2015). "Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî'nin Güher-Rîz'i". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. 1(2): 133-164.

- Soyçekiç, Serap (2009). "Nâdîde Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî'si" *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları* 4(4): 906-921.
- Şahin, Özlem (2016). *Ahmed Hayâtî-yi Elbistânî'nin Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî Adlı Eseri Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fî-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Tanyıldız, Ahmet (hızl.) (2013). *Mes'ûd Lutfî Efendi Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*. İstanbul: Akademik Yay.
- Yavaş, Serap (2013). *Nâdîde Ahmed Efendi, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, Ozan (2007). "Klasik Şerh Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5(9): 271-304.
- Yılmaz, Ozan (hızl.) (2012). *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Zararsız, Ş. Nur (2015). *Tuhfetü'l-Mülûk (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi), İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Zararsız, Ş. Nur (2017). "Abdurrahmân Bin Abdullâh-ı Kuddusî'nin Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi: Tuhfetü'l-Mülûk". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*. 6: 161-176.